

Farkas Ádám

Gazdálkodói világlátás a XXI. században

Fenntartható életforma, vagy illúzió?

I.

■ Erdélyország – ha lenne – Európa keleti Svájca lehetne – szokták mondogatni az erdélyi örökséget elemző emberek. Bár tudjuk, a történelmet visszaforgatni, hibáit kijavítani, újrajátszani nem lehet, de gondolati mikroszkóp alá vonni a még élő hagyományokat, épített és szellemi örökségeket, feltárni az évezredes gazdálkodói létformából kibomló kultúrát, talán több mint műltrögzítés.

Erdély karakterét, ugyanúgy, mint Svájcét, a három nyelvhez (és eredethez) kapcsolható népesség egymás mellett élése, valamint a topográfia és az ebből származtatható klimatikus hasonlóság segíthet megérteni.

Az elmelkedésünkben támpontot adhatnak a különbözőségek is. Svájc népessége Európa három nagy történelemformáló nemzetéhez kötődik. Nemcsak nyelve, de kulturális beállítottsága révén is. Ennek ellenére a völgyország polgárai példás és egységes állami adminisztrációt, erős nemzeti identitást „alkottak meg” maguknak.

Svájc sikereinek mindkét kulcsa a földrajzi elhelyezkedéséből adódik. Az első ok külső tényező: a kontinens nyugati felének három legbefolyásosabb nemzete érintkezik itt egymással. Ebből kialakulhatott volna állandó viszálykodási terrén is, de a germán, francia és latin hatalmi bölcsesség a nemzetiségek helyi együttműködésén alapuló semleges státuszt választotta.

A siker második kulcsa talán onnan indul, hogy nem volt olyan ércvagyona, földvagyona, vagy más könnyen valorizálható természeti adottsága, ami külföldi katonai beavatkozásokat, vagy belső vagyongoncentrációkat hozott volna létre. A nemzet bázisa, talán ma már csak szimbolikusan, a gazdálkodó család. Ők termelték meg, a szigorú hegyi körülmények között saját ellátásukat, és egy szerény felesleget is, amit piacra tudtak vinni. A bevételük egy részét eszközökre, gyermekeik taníttatására költötték, s ami megmaradt, bankba tették.

A magas hegyek védgúrúje, a nemzetközi status quo, a háború és a külső beavatkozás alóli mentesség, az önerő-

ből elért lassú, de biztos gyarapodás organikus következménye az öntudatos, gazdálkodó polgári réteg kifejlődése.

Ennek a szervesen épülő, generációkon átívelő, lokalitáshoz, tulajdonhoz kötődő modellnek a szerkezete egyszerű: a klasszikus demokráciamodel. Az első „bázikus” kör a család, a második a települések választott önkormányzata. A harmadik a kantonális szervezés és döntéshozatal, és végül az egész országot mint önálló nemzetet képviselő állami apparátus. A svájci demokrácia sajátossága a kantonok erős döntési joga és a népszavazások lehetősége.

A három nemzetiség egy nemzetté válásának a valószínűsíthető fő okai közül már érintettük a „tőnemzetek” kulturális és történelmi egyenértékűségét, a lokális fejlődési ívek hasonlóságát, de nem bontottuk még ki a gazdálkodói életmód természetközelségéből eredő alkalmazkodási és együttműködési képességét.

A paraszti gazdálkodás, az állattenyésztés, növénytermesztés időjárásfüggő tevékenységek. Ennek magashegyi változata fokozottan az. A fennmaradás a környezet folyamatos megfigyelésén, megértésén múlik, és mindegy, hogy Suisse, Schweiz, vagy Svizzera a hegyi gazda hazája. Maga a kultúra nem áll meg a belső határoknál, de még a külsőknél sem, hiszen talán ez az egyetlen ország, ahol körös-körbe az csak egy mesterséges vonal: az életmód, a tapasztalat és a nyelv azonos.

Az alpesi gazdálkodás ugyanazt a fejlődési ívet járta be Ausztriában is, hiszen ugyanabba a földrajzi egységbe tartozik, míg az Alpok és a Kárpátok nem tartoznak ugyanoda, mégis erős hasonlatosságokat találhatunk a kettő között.

Az első a relatív közelség: a két hegység „lábai” szinte összeérnek. A kettő flórája és faunája közel azonos, az eltérések a topográfiából erednek. A Kárpátokban kevesebb a sziklás, hó és jég pusztította csúcs, meredek fenyveserdő, viszont több a lankás lomberdővel borított hegyoldal és a legeltetésre alkalmas havasi fennsík. Fontos különbség az előbbi tömb-szerűsége, összezáródása, szemben az utóbbival, amelynek a láncolata nyitott, fek-

vó U alakot ír le. Valójában a Kárpát-medence nyugati karéja maga az Alpok, déli irányban viszont nyitott, afféle történelmi átjáróhely.

Talán a török nyomás csökkenésével a XVIII–XIX. században indult el egy, az alpesi országok fejlődéséhez hasonló folyamat Erdély zártabb medencéiben, ahol a székelység ősi közösség-tradícióival, a szászság germán kultúrájával és szerveztségével, a románság havasi tradícióival megjelent egy kelet-közép-európai demokratikus hegyi életmodell. Nos, alakulhatott volna Erdély történelme másképp is.

Feltehető, elég lett volna még másfél évszázad háború és konfliktus nélküli együttélés, de a XX. század épp az ellenkezője lett: a „jóléti társadalom” víziójának az árnyékában, az emberi történelem legádázabb, legpusztítóbb, időszakát produkálta.

De térjünk vissza az azonosságokra. A hegyi falvak életmódja ugyanazokra az alapokra épül. Erdély népei közül a székelyek évezredes életvitele állt legközelebb a belső Alpok lakóihoz.

Itt most muszáj megmártózzunk egy kicsit a székelység történelmében. Annak ellenére, hogy szinte minden magyar család történetében vannak erdélyi felmenők, a köztudatban csak néhány sztereotípiát él: hogy katonanép, akik a hadba hívhatóságukért cserébe kiváltságokat kaptak, hogy furfangos, a jég hátán is megélő emberek, hogy magukat a hunok leszármazottjainak tekintik, és hogy a rovásírást egész az újkorig fenntartották.

Minden „közhelynek” van valóságalapja, de a bennünk meglevő „Siculi” genomok igazán megérdemlik, hogy a tudatunkban stabil történelmi környezetbe kerüljenek.

Ebben a gondolatsorban Györffy György, az Árpád-kor világszerte elismert történészenek a Gondolat kiadásában 1990-ben megjelent, *A magyarság keleti elemei* című könyvének A székelyek eredete, és településük története fejezetére támaszkodom. Györffy már az első fejezetében kijelenti, „a székelyek eredetére vonatkozólag biztos adataink nincsenek”.

Kiinduló információnak Anonymus 1200 körül írt Gesta Hungarorum krónikáját, második forrásként a XIII. század második felében, tehát Anonymus után íródott, és utólag a magyar krónika elé helyezett „hun történetet” veszi górcső alá. Megállapítja, hogy egyik mű sem adatokra támaszkodó tényközlés, hanem a korabeli keresztény lovagok „regényszerű” visszaemlékezéseire hasonlít. Jelen lehetnek évszázados elcsúszások, félrefordítások, hely- vagy személynevek elírásai, mégis érdemes lehetséges tényként kezelni a leírtakat, mert minden közlés mögött hagyományok szólnak meg.

Az első lényeges említés a Gestából emelhető ki: „Árpád vezér kapitányai [...] a Kórógy vize mellett ütöttek tábornot. Ott a székelyek, akik előbb Attila király népei voltak, Ósbőnek hírére hallva, békés szándékkal elébe jöttek, s önként kezesül adták fiaikat...”

Második forrásként a „hun-történetet” kezeli, melynek vezérfonala a hun és a hungarus értelmezés, azaz a magyar és a hun nép azonossága, és az első honfoglalás. A hun-történet leírja, hogy Attila halálával a hunok két pártra szakadtak, a fejedelem két fiát, Aladárt és Csabát követve. A testvérháború első ütközetét Csaba, a másodikat Aladár nyeri, Csaba pedig nagyapjához, Honorius görög császárhoz menekül.

„Maradtak még a hunokból háromezren, kiket a futás mentett meg a krimhildi csatából, ezek [...] egész Árpád idejéig a Csigle mezején maradtak, és ott többé nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták magukat.”

Györffy megállapítja, „Amíg a hun-történet” forrásait általában ismerjük, a székelyeket illető részről nem tudjuk, hogy szerzője honnan merítette. A történész konklúziója: „E források alapján csak annyit állíthatunk, hogy a XIII. században az a nézet uralkodott, hogy a székelység a magyarságtól eltérő eredetű nép volt, és ugyanúgy, mint Árpád nemzetsége, Attila és a hunok leszármazottja: továbbá, hogy a honfoglaló magyarok már itt találták őket, ugyanakkor a honfoglalásban is részt vettek.”

A krónikában található, külföldi forrásokkal összehasonlítható első fontos, székelyekkel kapcsolatos adat az 1116-os Olsava melletti csata leírása. A magyar krónikás szerint az első összecsapás után „a hitvány besenyők és székelyek egy seb nélkül futottak a király táboráig”. Hasonló adat az 1146-os Lajta menti csata leírása: „a gaz besenyők és hitvány székelyek, kik szokásuk szerint a magyarok dandárjai előtt jártak, mind egyaránt futottak, mint juhok a farkasok elöl”.

Ellebben Cosmas cseh krónikaíró, aki szintén az 1116-os csatát írta le, úgy emlékezett meg a székelyekről és besenyőkről, mint akik vitézül harcoltak a csehek ellen. A kétféle megítélés érdekes megfigyelésre segíti a történelmet. Igazolja, hogy a székely és besenyő harcosok a főserg ele voltak, továbbá azt is, hogy a nomád török harcmódot, a látszólagos megfutamodást, és az ellenfél csapdába csalását alkalmazták, valamint még azt is, hogy a magyar történetírók a XII. században nem, vagy csak részben ismerték ezt a harcmódot. Györffy György több konkrét, írott adatot az eredetkérdésről nem találva, a településtörténetben kezdi kutatni a feltehető nyomokat.

„A székelyek nem csak mai lakóhelyükön, Erdélyben laktak. Számos oklevél, és helynév tanúskodik arról, hogy szerte az ország legkülönbözőbb pontjain voltak telepeik. Legtöbb említés a nyugati határszélen, Pozsony és Moson megyében lakókról esik.” Térképre rajzolva megállapítja: „a székelységnek a korai magyar birodalomban határvédő szerepe volt”. A következő kutatási iránynak „a székelység középkor végi berendezkedését” választja. Társadalmi és birtokjogi adatok nemigen találhatók, feltehetően alkalmazkodniuk kellett a magyarországi viszonyokhoz. Rátérve az erdélyi kutatásokra: „A székely birtokjog fő jellemző vonása, hogy a föld közös nemzetségi vagyon. Eredetileg nem volt tehát magánbirtok. Ez a nemzetségi birtoklasmód lényegében azonos azzal, amit a magyar nemzetségeknél és a tatárjárás után betelepült kunoknál is találunk.”

Az eddigi kutatások még mindig nem vittek közelebb az eredethez, így a történész azt javasolja: „kísérjük meg időben visszafelé haladva a székelyek régi települési területeinek megállapítását”.

Már az indulásnál kijelenti, a székelység nem volt magyar eredetű nép, de az általa adott helynevek mind magyar eredetűek. Ennek alátámasztására egyetlen példát idéznék: „A magyar Telegdi és a latin de Telegd név valamása szerint az itteni székelység Telegd vidékéről származott. Telegd nevű helységet viszont csak Bihar megyében ismerünk. A telegdi székelyek ezek szerint eredetileg Bihar területéről származtak ide.”

A következő kutatási terület a nemzetségi szervezet vizsgálata, melynek emlékei XV–XVI. századi oklevelekben maradtak fenn. Feltehető, hogy minden szék 24-24 ágra bomló szerkezetben szerveződött, és ugyanazok a nem- és talán ágnevek fordultak elő. Hogy miből származhat ez a formáció?

„Amikor a székelység új terület birtokába jutott, a megszállandó területet áganként felosztották. Minden ág kapott egy vagy több egyforma földdarabot közös ági birtoklással. A földekre az eredeti anyaszék minden főlős népséggel rendelkező ága bocsátott ki rajokat, s így természetes, hogy az új területen a régi szervezet pontos mása állott elő.

A nemeknek a különböző székekben előforduló azonos nevei egy közös szervezethez való kiválásnak az emlékét őrzik. A legősibb szervezet, amelyből végeredményben az összes többi kivált, a bihari székely törzs lehetett.”

„Mindezekből azt a döntő fontosságú következtetést vonhatjuk le, hogy a székelység nem egységes eredetű, hanem a magyarság különböző törzseiből és a magyarsághoz később csatlakozott keleti népelemekből tevődött össze.”

Felmerül a kérdés: lehetséges, hogy ilyen különböző elemekből olyan nép jöjjön létre, mint a székelység?

„A nomád törzs nem lassú, organikus fejlődés eredménye, nem szilárd társadalmi alakulat, hanem önálló aulok, nemzetségek változó csoportosulása.” Egy nomád nemzetséget, törzset vagy az egymás mellett élő aulok, vagy felülről ható szervezőerő hozhat létre.

Most térjünk rá a korai székelyek letelepedésének a folyamatára.

„Lakóhelyül elsősorban az Alföld(ek) állattenyésztésre alkalmas sík, füves, rétes területeit választották... Az egymás mellett élő, legtöbbször egymással rokon aulok a telet egy közös téli szálláson töltötték. Ez az állandó jellegű téli szállás volt a magyarság keleti elemeinek kezdetleges faluja...

955 után fejedelmi döntés lehetett a határvidéki védekezés megszervezése. „Az ország különböző vidékein lakó nomád aulokat, nemzetségi alcsoportokat környezetükből kiemelve egyesítették, az oguz törzsszervezet mintájára megszervezték, és a gyepük, »csiglák« mentén letelepítették.” („Az oguzok hat törzsből állottak, és minden törzsből négy nemzetség foglalt helyet.”) Az első, kisebb telepítés a nyugati végek védelmére, a már ott élő besenyők láncolatát megerősítendő, Pozsony, Moson, és Nyitra megyékre irányult.

„A megszálló székelyek ugyan mindenütt a medencékben, folyóvölgyekben ütötték fel telepeiket, de hatalmas marhaállományuk arra kényszerítette őket, hogy az erdőségeket és a havasi legelőket is kihasználják.”

A szarvasmarhatartás az évezredes nomád hagyományok és tapasztalat alapján szilaj tartás volt, vagyis folyamatosan kinn tartották az állatokat a legelőn. De emellett áttértek a földművelésre, és a letelepedéssel változott a föld birtokjogi intézménye is. „Az ági földközösség helyébe a falvak közötti földközösség lépett”, az erdő és a legelő a falu közös tulajdona volt, a szántóföldet egy- vagy többévente egymás között kisorsolták. A szántókon termelték meg a gazdák a búzát, zabot, esetleg az árpát, rozst és a lent. A székely falvak telkei szélesebbek, mint az alföldiek, és magasan felhúzódnak a domboldalba. A kertet az udvartól gyakran egy nagy csűr választja el, ezen felül van a konyhakert, afölött a gyümölcsös. Az udvar inkább zárt. A csűr befelé néző, egyik oldalában van az istálló, mellette sorjázna a disznó- és baromfiólak. A galambdúc külön oszlopon áll, de gyakrabban a kiskapu, vagy a székelykapu felső részében van a galambszállás. A ház régen egyterű volt, magas, meredek tetővel, zsúpfedéllel vagy zsidindellyel fedve. Az épületet nem alapozták, csak a sarkok alá ástak nagyobb köveket a színtezés miatt, és erre kerültek a talpgerendák.

A falak boronából készültek, sarokkeresztes kötással, tapasztással. Korai hagyomány a kicsi, eresznek nevezett veranda, mellette kamrával és a nagyszoba bejáratával. A ház szerkezetéhez hozzátartozott a keresztgerendás fafödém, a főzésnél, fűtésnél keletkező füstöt a híjuba (padlástér) vezették, itt füstölték a húsféléket, és így konzerválódott a tetőzet teljes anyaga is. Az épületek felújíthatók, bonthatók, átépíthetők voltak a család változásai, lehetőségei szerint.

Mindezek alapján láthatjuk, hogy egy keleti eredetű, harcos nomád nép miként szerveződött át telepés határvédő, majd véglegesen letelepülő, gazdálkodó, szervezett hegyközlakó népcsoporttá. Ha mindez így van, komoly párhuzamokat feltételezhetünk a felvezetett Svájc és Erdély között, de a valóság mást mutat. Nem foglalkoztunk eddig a csapásokkal: szárazság, árvíz, járványok egyforma veszélyt és vészt okoztak Európában, de a háborúk, külső betörések még pusztítóbbak voltak, és ebből a Kárpát-medence bővebben részesült.

Ha Magyarország háborúzott, a székelyeket mindeképp veszteség érte, mert a szabadságukért cserébe kötelezettek voltak hadat állítani a király hívására. Ezen túl gyakoriak voltak a váratlan keleti, déli betörések, amik ellen a szétszórt székely falvak védtelenebbek voltak, mint a városok. Sajnos gyakori volt, hogy az üresen maradt falut az ott lakók felégetve látták viszont. A XV. századtól egyre több elszegényedett székely mondott le rendi előjogairól, kötelezettségeiről, és az elszegényedő szászokkal, betelepülő románokkal jobbágygá váltak. Mindez azonban a birtokok növekedésével járt együtt, mivel a közepes és nagybirtokokra munkaerő kellett.

A százság fejlődése stabilabb volt, mint a székelységé, de a „világpolitika”, a magyar–osztrák–török viszonylatok inkább gátolták a székely–szász politikai együttműködést, mint segítették volna. Az első és a második világháború elvesztése amputációszerű nemzetközi beavatkozással sújtotta Magyarországot. A trianoni paktum, egy évszázad magyar–román tapasztalatai, a szászok menekülésszerű, kollektív eltelepülése egyre távolítja, szinte ellehetetleníti a kelet-európai Svájc víziójának az esélyét. Akkor miről is íródik ez a gondolatsor?

A még élő székely falvakban fel-felbukkanó gazdálkodói világlátásról, az évezredes európai, sőt eurázsiai tudásról és hagyományról.

Hogy mik is ezek a figyelemre és megőrzésre méltó irányultságok?

1. A természettel együtt élő ember nem uralja és használja el a környezetét, hanem gazdálkodik vele, fenntartja.
2. A gazdálkodó ember együttműködik a földdel, a növényekkel, az állatokkal az időjárással, az eszközeivel, és társas lény, akinek strukturált és szabályozott kapcsolatrendszere van.
3. Az együttműködésben el tudja fogadni az ÉN és a MI közötti különbségeket. Keresi, de elfogadja az emberi értelem határait, amin túlra csak a hit útjai visznek.
4. Ismerve a természetet, látja, hogy a biológiai nemek különbsége az élet forrása. Átéli a családalapítás, a gyermekvállalás lét-értelmét, küldetését.
5. A gazdálkodó alkotó is egyben, aki megtervezi tennivalóit, feladatait, és aki képes fizikailag is kivitelezni azokat. Számára a munka nem kényszer, hanem önépítés.
6. Ember, aki gazdálkodik a saját egészségével, fizikai és szellemi erejével, de erőfőlényével nem él vissza.
7. A gazdálkodó ember számára a pénz egy eszköz a sok közül – az eszközök használható segítségek, de nem uralkodhatnak el rajta.
8. A valóban jó gazda mértéktartó, és ha feleslegei gyűlenek, azokat kiterjeszti közösségei felé.
9. Aki gazdálkodik, időben él. Gyökerei a múltból erednek, jelene életfogytig tart, jövője nem száll el az utolsó leheletével.
10. Érti az élővilág kozmikus ritmusát, a napszakok, évszakok lüktető rendjét, elfogadja az élő egyed fajához kódolt létfázisait, személyfüggő, egyedi, egyszeri ivét.
11. Megéli a ritmikus rend emberi (isteni) hierarchiáját, a munkahét ünneppal oldását, az elemelkedés, a közösségi, a transzcendens élmények befogadásával, gyakorlásával.
12. A teljesség megéléséhez az út a gazdálkodáson keresztül vezet.

Természetesen nincs halandó, aki a tizenkét pontot hibátlanul és folyamatosan élni tudja. Ez csak egy irányultság-köteg, ami viszont teljesen másfelé mutat, mint a jelenkor digitálisan irányított, pazarló, érdekalapú, énközpontú fogyasztói társadalmának gravitációja.

A „gazdálkodói világlátás” élő hagyományai – talán épp a 12 pont szerinti bontásban – létező példákkal, folyamat- és helyzetelemzésekkel, tudományos értekezésekből vett részletekkel alátámasztott tanulmányssal, megírásra várnak. Igazán csak akkor válhatnak ezek a sorok vita-

anyaggá, egy szerényebb, de fenntarthatóbb jövőt megelőző közgondolkodás és társadalom-vízió elindításának segítő eszközévé.

II.

A magyar nép csatlakozott elemei közül, feltehetőleg, a székelység az a népcsoport, amely az évezredek, szervezett és viszonylag zárt közösségeiben a legtöbb ősi elemet, hagyománytörödéket őrizhetett meg. És mivel világlátásról értekezünk, nem hagyhatjuk ki a szellemi, kultikus és kulturális alapokat. Ezek a mélyben lapuló fundamentumok a régészet metodikájával, a régi leletek töredékeiből, illetve a népművészetekben rejlő jelrendszer – inkább intuitív, mint tudományos – összevetésével rajzolható körül, vagy csupán vázolható fel.

A tárgyi leletek skálája szűk, szinte csak a kisebb méretű ékszerek, veretek, övcsatok, fegyverek maradtak fenn, élték túl a föld „idő-örlésének” törvényét, az organikus anyagok lebomlását. A történelem lokális, nagy kulturái kő- és téglapítményeik fizikai valóságába sűrítették a szellemi irányultságukat, tudományukat, amelyek még romjaikban is befedtek, megőriztek írásos és képi dokumentumokat.

A nomád életmód nem hagyott épített emlékeket maga mögött, mert a mozgás, a helyváltoztatás a létfor-

májához tartozott. Az ideiglenes szálláshelyeit – évszakok és egyéb külső behatások miatt – időszakosan, vagy véglegesen elhagyta. Organikus és könnyű anyagokból készült ingóságokat: jurákat, fa- vagy szarueszközöket, szőnyegeket, edényeket máhásállatokra, szekerekre pakolva, a jószág számára elviselhetőbb téli-nyári szállásra vonult. Ez a rendszerszerűen mozgó életforma nem, vagy csak kevés nyomot hagyott maga után. A sok évszázados – talán több évezredek – természetközeli nomád életmód kifejlesztette a földrajzi adottságokhoz alkalmazkodó, speciális tudásrendszerét, kultúráját. Itt is, ugyanúgy, mint az Alpok hegylakóinál, a közösség legkisebb, és talán legfontosabb sejtje a többgenerációs család volt. A vérségi családokat, a „nemeket” és a nemzetségeket összefogó kultúra két rétegre bontható. Az állattenyésztéshez, „szilaj” tartáshoz és a mindennapi élethez szükséges gyakorlati ismeretek és tudások, valamint a felső hatalmakkal, az ősökkel, a közösséggel és a törzsi identitással kapcsolatos regék, mondák, énekek, táncok, viseletek, jelképek.

A két réteg – a civilizáció és a kultúra – egybefonódása a természettel együtt élő népek számára világos és megkérdőjelezhetetlen volt, és maradt napjainkig. Ez a törvényszerűség a nap mint nap tapasztalt tényben gyö-

Székel ház

keredzik: az élő fajok és alfajok önálló karaktere, megkülönböztethetősége a faj- és létfenntartás egyik eleme. A földi élet hatalmas és végtelenül sokszínű rendszernek alaptétele a különböző életterekhez alkalmazkodó, adoptálódó fajok térfoglalása, kommunikációja, együttműködése a saját környezetükkel.

A székelység örökölt kultúrkincsét talán három elemről lehet levezetni: legősibb az évezredes nomád, állattartó, vándorló lét, a második – az előzőből sajátosan kialakuló – a férfinép harcos, hadviselést vállaló képessége és hagyománya. A harmadik a törzsszövetségekben a határterületeket, (a gypűket) védő szerepvállalás. Feltehetően a „nemzetközi” erőviszonyok révén kialakult határok, határterületek jól értelmezhető földrajzi helyekhez, egy-egy hegységhez, folyóhoz, mocsárhoz, sivataghoz, tengerparthoz kötődtek.

Valószínű, hogy a székelyek a magyarság sztyeppei vonulásában is már önálló, határvédő feladatokat láttak el. Az is valószínűsíthető, hogy inkább a hegyi-erdősült végvidékeken vállaltak közösségi szolgálatokat, és a közös hadviselésben a maguk támadó és színleltlen megfutamodó, hátrafelé nyilazó harcmódoikkal, „hadászati kultúrájukkal” komoly veszteségeket okoztak a csapdába berohamozó ellenfeleknek.

Az ősi kultúrák talán legtovább a mondákban, mesékben, dalokban, táncokban, keresztelői, esküvői, temetési szokásokban maradnak fenn, de ezek összehasonlító elemzése több életnyi olvasást és kutatást igényelne. Amire a jelen dolgozatban merünk vállalkozni, az a csernátói Haszmann Pál Múzeumban (Háromszék) őrzött néhány kovácsoltvas tárgy, faragott, ácsolt, illesztett festett bútor forma- és motívumvilágának a megközelítése.

Az életmódhoz tartozó, ép és egész használati tárgyak, bútorok, eszközök csak az 1600-as évektől maradtak fenn múzeumokban, lap-pangó magángyűjteményekben. A korábbiakat szétette a szű, vagy a rozsda.

Kezdjük a Vargyasról származó, facseréppel fedett, 1690-ben épített székely házzal. Az arányai – a tető magassága a kilátszó oldalfalak közel háromszorosa – közelebb állnak a távol-keleti építéshez, mint az európaihoz. A teljes

Ácsszer-
számok

Szobabelő

Nyársforgatók

ház fából épül, a falat képező boronafák a külső sarkokon fekvő-keresztes merevítést képeznek. A facserép (zszindely) fedés finom rajzolatot ad az elegáns, hegyesszögű sátor-tetőnek. Távolból, táji környezetben sátornak vélné az ember, ha nem világítana alatta a fehérre meszelt, alacsony, tapasztott falacska. A lakás egy nagy helyiségből, egy-egy kis konyhából és kamrából áll. A szoba padlója döngölt, ablakai nem kicsik, a berendezés egyszerű, de a bútorok igényesek, finoman díszítettek.

Olajütő

Az épület külseje és belső terei is meglepően kulturáltak. Vajon milyen szerszámokkal épült, és ki építhette ezt a minden részletében kidolgozott, magas esztétikai szinten kivitelezett házat? Fa-

lulhelyen szinte biztosan nem voltak specializálódott mesteremberek (kivéve molnárt, mészárosot és téglavetőt), a favágást, ács munkát a gazda irányításával a férfinép, a tapasztást, meszelést az asszonyok végezték, a tető összeállításánál a testvérek, rokonok segí-

tettek. Az ácsmunka fő szerszáma az ácsszekerce volt. A rövid nyelű, széles élű, gerenda- és deszkakészítésre alkalmas, hihetetlenül kézhez álló (a vitrinben kiállított, XVII–XVIII. századi darabok közt balkezes is található), tökéletes eszköz évszázadokon keresztül szolgálta egy családot. A vasba kovácsolt motívumok nemcsak a kovácmester kézjegyét, de azonosításra alkalmas jelsorokat, használati utasításokat, és csillagra, szikrára, ritmusra utaló kultikus jeleket is hordoznak. A házépítés tudománya apáról fiúra szállt, a zszindelykészítés valamilyenkor a férfiak téli mestersége volt, mert ehhez, a fogások ismeretén kívül, csak néhány zseniálisan egyszerű, de speciális „vonó véső” (saját szóhasználat) és a faragószék kellene.

Érdemes elidőzni a pántok, sarokvasak, záruk, lakatok, kulcs címerek formai gazdagságában, rajzi játékosságában, kifinomultságában. Az egyszerű vaselemek körvonalai a növények geometriájára, a levelek, virágok kozmikus íveire, átmetszései utalnak.

Meglepő a nyársforgató lándzsák méretbeli és formai változatossága. A szerkezeti egységek ugyanazok: az 50–100 centiméter hosszú, egyenes, ellapított, hegyes tör-rész, a második a hátracsúszást megakadályozó gömb, vagy hagymaforma, a harmadik a parázshalomtól eltávolodó 70–100 centiméteres nyél, aminek a végén, annak négyfelé vágásából, visszahajtásából alakították ki a négyosztatú térgömböt, a fogórészt. Ezek a fegyverszerűen letisztult, célirányos konyhai és szabad tűzi eszközök a közös ünnepi lakomák tradicionális rítusaihoz kötődtek, így feltehető, hogy jóval a keresztény kultúránk előtti keleti pogány hagyományok hordozói. Érdekes

lenne kinyomozni az eredetét ennek a magas szintű nyársütő-tradíciónak. Anyoni biztos, hogy nem alföldi vagy sztyepei kultúrához köthető, mert ott kevés a fa, és egy nagyobb állat megsütéséhez sok és erős parázsra van szükség, tehát inkább ligetes dombvidéken, vagy erdős hegyoldalak közelében élők fejleszthették ki. Kapcsolható a hadviselt székelyek háborús emlékeihez is, amikor egy-egy elkobzott szarvasmarha megsütésével akár száz katona is jól lakhatott. Talán a békeidőbeli

Lóca

ünnepi nyárssütéssel emlékeztek meg a férfiak a régi csatákra, az elvesztett bajtársakra, különleges hőstettekre.

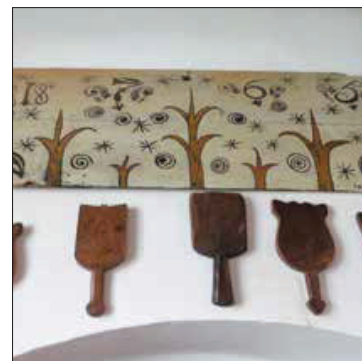
A konyhához, főzéshez kapcsolódik a kortárs szobornak tűnő olajütő szerkezet, amit feltehetően szilvafából faragtak, és a különleges sötétbarna színét a tökmagolaj okozhatta, ami átította az egész konstrukciót. Maga a tárgy a székely találékonyágnak, az arányérzéknek és az intelligens formaképzésnek – minden részforma ott vastagodik meg, ahol az erőhatások a legjobban igénybe veszik – az iskolapéldája. Egy-egy ilyen eszköz nem a tehetséges megfaragójának köszönhető, hanem talán évszázadok használói tapasztalata formálta tökéletessé.

A bútorok közül a lóca az, ahol a szerkezetnek és a játékosnak tűnő, de a fontos erőhatásokra reflektáló részleteknek az együttése figyelhető meg. Maga a díszítés, a támla felső vonalvezetése, a függőleges összekötő elemek rajzolata, ritmusa lehet egyedi, de lehet egy faluhoz kötődő, vagy kistérségi karakter is. A fehér fal előtt kirajzolódó háttámla az egész szoba hangulatát meghatározhatja.

A régi szobák fontos berendezési tárgyai voltak még a tálasok és a ládák. Ez utóbbiak gyakran festettek voltak, és a ládafedelek belseje időnként komoly meglepetéseket okoz. Ilyen az 1765-ből való, tört fehér alapon feketével rajzolt, öt különös, barna fatörzsszerű jellel (a középső megduplázva), 18 feketével rajzolt csillag, és 12 spirális-kozmikus jellel. Az évszám jegyei jobbról-balról különleges, titkos iniciálékkal vannak megtámasztva. A festett ládák, vagy szekrény esetében egyszerre sejt az ember keleti, inkább távol-keleti hatást, de észre kell vennünk a szász festett bútorok hatását is. Bár ez utóbbi inkább az 1800-as évek motívumvilágára jellemző, amikor a festett virágok már kevésbé jelszerűek, naturalisabbá válnak, inkább a valóságot követők.

A székelység vázlatos történelméből kibomlik az életmódja, a családi, a társas szerveződése, a közösségi hierarchiája, a földhöz, erdőhöz, mezőhöz, állathoz, kerthez, házhoz való aktív, alakító, önálló készsége, képessége. A természeti létezés, a környezettel való aktív kapcsolat szívósságra, határozottságra, alkalmazkodóképességre, de mértéktartásra is nevel. Ez a nevelődés – a hagyományait őrző közösség esetében – több ezer év is lehet. Az élethez, az életmód fenntartásához szükséges tudásnak és ismeretnek csak egy tört része szerzhető meg tanítással, tanulással. A képességek nagyobb része csíráiban öröklődik, és a mintáival találkozva életre kel. A mintát a gyermek megkapta a családban, a falu közösségében, de a természettel, a világgal, az elérhetetlen valósággal való azonosulást közvetíti a vallás, az erkölcs és a tökéletes-ségre törekvés – mai szóhasználattal –, a művészet.

Az épített környezet, a székely lakóház, a falu, és különösen a templomépítéset – amelyre már a XII. századtól kezdve van értékes örökségünk, ami megérdemelve egy külön tanulmányt – már a székelység szellemi szférájába tartoznak, és tükrözik az Istenhez, a teremtett világhoz való viszonyát, kifejezik a múltra épülő jelent, és a közösség identitását. A lakásbelső, bútorok, eszközök közül néhány példával jeleztük az évezredek azonos látásmódból kibomló, kifejlődő tökéletességigényt, ezek esztétikai súlyát, természeti kötődését, nap, csillag, virág, fa szimbólumokba, jelekbe kódolt „minta” adását.

Konyhai fa
eszközök

Az élő világ, a bioszféra – ezt az újkori tudomány már pontosan mérni tudja – csak egészen különleges, szűk kémiai, globális és kozmikus adottságok mellett működik. Talán ez a működés maga a tökéletesség, amihez minden élőnek igazodnia kell. Feltételezhető, hogy a hosszan fennmaradó kultúrák a „mintaadásuk” valóságtartalma miatt tudják fenntartani népüket és társadalmukat. De ez a megtartó valóság nem az anyagok megismerésében gyökerezik, hanem a felettes összefüggés, a teljesség megértésében, elfogadásában. Ezt az állapotot, tudásrendszert, a mindennek felett álló irányultságot tartja fenn – a jelekbe sűrített üzeneteivel – a vallás és a kultúra.

A modern kor, a tudománycentrikus világnézet, a mediatisált fogyasztói társadalom egyre virtuálisabb lesz, mozgató-hajtó energiája, törvénye az anyagiasság, a pénz. Ez az irányultság feléli a saját környezetét és jövőjét. Lefelé visz. Az európai civilizáció csak akkor fog fennmaradni, ha a gondolkodó réteg felfedezi a múltban rejlő jövőt: a svájci és székely – s még sok más, Európában még létező népcsoport – gazdálkodó alapállását, világlátását, mint génbankot, és mintává tudja tenni a jövő számára.